

สมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตร: การศึกษาที่มาและเขตชนทสิมาสยามสมัยรัชกาลที่ 4

Received: 2 October 2025

Revised: 14 November 2025

Accepted: 26 November 2025

ปรีดี พิศุมิวิติ*

สมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรเป็นวรรณคดีไทยที่มีต้นฉบับจัดเก็บไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ลักษณะเอกสารเป็นสมุดไทยขาว อักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหากล่าวถึงการบวงสรวงสังเวยพระมหาเสวตฉัตรประจำพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ ในพระบรมมหาราชวัง จากการปริวรรตและศึกษาพบว่ามีความคล้ายกับงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ซึ่งได้ทรงนิพนธ์คำฉันท์กล่อมพระมหาเสวตฉัตรในพระที่นั่งต่างๆ หลายองค์ในคราวฉลองและสังเวยพระมหาเสวตฉัตรในรัชกาลที่ 4 จึงนับได้ว่าวรรณคดีเล่มนี้เป็นงานพระนิพนธ์อีกชิ้นหนึ่งที่สำคัญ นอกจากนี้ยังพบว่าในการสังเวยเทวตารักษาเสวตฉัตรนั้น ได้เอ่ยอ้างถึงเมืองต่างๆ ในขอบเขตทสิมาอาณาจักรให้มาร่วมแสดงความจงรักภักดี รายชื่อเมืองต่างๆ ที่ปรากฏในสมุดคำฉันท์เป็นพระราชอาณาเขตของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งชื่อของบางเมืองยังคงปรากฏอยู่ เช่น เมืองบางช้าง เป็นต้น

บทความวิชาการ

บทคัดย่อ

คำสำคัญ

คำฉันท์;
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาเดชาดิศร;
พระมหาเสวตฉัตร

* รองศาสตราจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ติดต่อได้ที่: predee.phil@mahidol.ac.th

**Poem of Worshipping and Giving an Offering Ritual
to the White Nine-Tiered Umbrella:
Its Background and the Boundary of Siam
in the Reign of King Rama IV**

Received: 2 October 2025

Revised: 14 November 2025

Accepted: 26 November 2025

Predee Phisphumvidhi*

Poem of the worshipping and giving an offering ritual to the white nine-tiered umbrella is Thai literature whose manuscript is collected at the National Library of France. It is a white book featured with Thai alphabets in Rattanakosin Period. The book is inscribed with the worshipping and giving an offering ritual to the white nine-tiered umbrella inside Phaisan Taksin Throne Hall (Phra Thinang Phaisan Taksin) at the Grand Palace. From transliteration and study, it is found that the literary text resembles the royal composition by Prince Dechadisorn, who wrote poems to give blessings to the white nine-tiered umbrella in different throne halls on the occasion of celebrating and giving an offering to the white nine-tiered umbrella in the reign of King Rama IV. Accordingly, this literary book can be regarded as a significant royal composition. Furthermore, the study also shows that during worshipping and giving an offering ritual to the deities protecting the royal umbrellas, various cities on the boundary of the kingdom are mentioned to join and swear allegiance to the king. The names of the cities listed in the poetry book demonstrate the Kingdom of Siam in the reign of King Rama IV, and some cities still exist such as Muang Bang Khlang.

Academic Article

Abstract

Keywords

Kham Chan;
Prince Dechadisorn;
the white nine-tiered umbrella

* Associate Professor, Faculty of Liberal Arts, Mahidol University, e-mail: predee.phi@mahidol.ac.th

1. บทนำ

วรรณคดีไทยเรื่อง “สมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตร” เป็นวรรณคดีไทยที่จัดเก็บต้นฉบับไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ผู้เขียนได้เคยขอคัดสำเนาเมื่อครั้งเดินทางไปเก็บข้อมูลประกอบการศึกษาหลายปีแล้ว เพราะได้ตรวจสอบดูจากบรรณานุกรมเอกสารสยามและบรรณนิทัศน์ฯ ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ได้จัดทำขึ้นก่อนนั้น พบว่ามีวรรณคดีไทยหลายเล่มที่มีชื่อแปลก ไม่คุ้นหู หลายเล่มเป็นการถ่ายเสียงจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย ทำให้ชื่อวรรณคดีบางเล่มเปลี่ยนไปจากที่รู้จักกัน สำหรับเรื่องนี้พบชื่อในบรรณานุกรมเอกสารว่า “เสวตรฉัตร” และมีคำแปลประกอบว่า “พระกลดของพระมหากษัตริย์” ผู้เขียนสงสัยเอกสารเพราะในบรรณานุกรมระบุความไว้มากเกินไป ไม่มียาวละเอียดของเนื้อหาว่ากล่าวถึงอะไร เมื่อขอเอกสารพบว่า เป็นวรรณคดีไทยเล่มหนึ่งที่มีเนื้อหาไม่ยาวนัก แต่ในครั้งนั้นผู้เขียนยังไม่ได้ศึกษาในรายละเอียดมากนัก พิจารณาในเบื้องต้นพบว่าเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นวัตถุประสงค์ในการศึกษาครั้งนี้คือเพื่อศึกษาที่มาของเอกสารและสันนิษฐานว่าเป็นผลงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ผู้ทรงพระนิพนธ์คำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรเล่มอื่นๆ และเนื้อหาของเอกสารมีความเชื่อมโยงถึงเมืองต่างๆ ในอาณาจักรสยามที่ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อราชสำนักด้วย นอกจากนี้ วัตถุประสงค์อื่นคือการนำเสนอเอกสารภาษาไทยที่จัดเก็บยังหอสมุดต่างประเทศ และคุณค่าของเอกสารนั้น

ภาพที่ 1. สมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตร

2. ที่มาของเอกสาร

บรรณานุกรมเอกสารสยามที่เก็บ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส (Bibliothèque Nationale de Paris) มี 2 ฉบับสำคัญ คือ Notice des manuscrits siamois de la Bibliothèque Nationale (Croizier, 1887, pp. 213-269) และอีกเล่มหนึ่งที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีสจัดทำขึ้น ชื่อ Catalogue sommaire des manuscrits indiens, indochinois, mlayo-polynésiens (Cabaton, 1912, pp. 196-212) ซึ่งแบ่งเอกสารเป็นกลุ่มต่างๆ เฉพาะเอกสารวรรณคดี จัดหมวดหมู่ในกลุ่มอักษรศาสตร์ ผู้เขียนได้สำรวจและสรุปไว้ในตารางดังนี้

เอกสารอักษรศาสตร์

ตารางที่ 1

รายชื่อเอกสารภาษาสยามที่จัดเก็บ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

ลำดับที่	ชื่อเอกสาร	ลักษณะเอกสาร	เนื้อความย่อ/ ที่มา	รหัส Notice	รหัส Catalogue
1	จินตามณี	สมุดฝรั่ง 7 แผ่น และ 3 แผ่น อักษรไทย ภาษาละติน	ไวยากรณ์สยามโบราณ เรียบเรียงโดยมิชชันนารีฝรั่งเศส ในสยามราวปลายอยุธยา	43/ 44	279/ 280
2	ประถม ก กา	สมุดไทยขาว 29 พับ อักษรไทย เส้นหมึก	หนังสือไวยากรณ์สยาม	47	281
3	พระอนิรุทธ	สมุดไทยดำ 2 เล่ม เล่มละ 54 พับ อักษรไทย เส้นรง	การเดินทางของพระอนิรุทธ และการต่อสู้	49	284/ 285
4	พระอภัยมณี	สมุดไทยดำ 7 เล่ม เล่มละ 56 พับ อักษรไทย เส้นดินสอ	การเดินทางของพระอภัยมณี กับศรีสุวรรณ	50	286/ 291
5	พระลักษณะวงศ์	สมุดไทยดำ 2 เล่ม 54 พับ และ 31 พับ อักษรไทย เส้นรง	การเดินทางและการพลัดพราก ของพระลักษณะวงศ์กับนางทิพเกษร	54	292/ 318
6	สุริยะะ	สมุดไทยขาว 2 เล่ม เล่มละ 74 พับ อักษรไทย เส้นหมึก	การกำเนิดดาวนพเคราะห์ จักรราศีและราหู	40	295/ 296
7	เศวตฉัตร	สมุดไทยดำ 9 พับ อักษรไทย และขอม เส้นรง	คำฉันท์กล่อมเสวตฉัตร	53	307
8	สวัสดิรักษา	สมุดไทยดำ 76 พับ อักษรไทย เส้นรง	คำสอนชายไทย บทประพันธ์ของสุนทรภู่	39	312
9	พระมาลัย	สมุดไทยขาว 42 พับ อักษรไทย เส้นหมึก	เรื่องพระมาลัยไตรภูมิ โลกสัณฐานและพระอติตพุทธเจ้า	-	316
10	ต้นทางฝรั่งเศส	สมุดไทยดำ 38 พับ อักษรไทย เส้นดินสอ	การเดินทางจากกรุงศรีอยุธยา ไปยังราชสำนักฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2229	-	317
11	ขุนช้างขุนแผน	สมุดไทย 5 เล่ม เล่มละ 28 พับ	เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	-	330-334

ทั้งนี้ เอกสารหมายเลข 6 (สุริยะะ) หมายเลข 9 (พระมาลัยไตรภูมิ) และหมายเลข 10 (ต้นทางฝรั่งเศส) ผู้เขียนได้นำกลับมาปริวรรต โดยได้รับความอนุเคราะห์จากอาจารย์บุญเดือน ศรีวรพจน์ อดีตผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ช่วยปริวรรตตรวจสอบและพิมพ์เผยแพร่ในวงกว้างมาแล้ว

เอกสารหมายเลข 7 (เสวตรฉัตร) มีข้อมูลเพิ่มเติมจากบรรณานุกรมฯ ทั้ง 2 เล่มเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนี้

Catalogue sommaire des manuscrits indiens, indochinois, malayo-polynésiens (Cabaton, 1912, p. 207) กำหนดรหัสเอกสาร 307 ชื่อว่า “Savetra: xat-: Le Parasol blanc du roi-poème” หมายความว่า “ร่มสีขาวของพระมหากษัตริย์-กวีนิพนธ์” และมีรายละเอียดลักษณะของเอกสารต่อไปว่า “เป็นวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เขียนด้วยอักษรสยามบรรจง จำนวน 9 พับ ขนาด 34 x 11 เซนติเมตร”

ส่วนใน Notice des Manuscrits Siamois de la Bibliothèque Nationale (Croizier, 1887, p. 258) กำหนดรหัส 53 เขียนว่า “สาเวตรี Savatraxatr, พระกลด (le parasol royal) กวีนิพนธ์ จำนวน 1 เล่มสมุดไทยดำ 9 พับ เขียนด้วยอักษรสยาม มีรอยลบ อักษรขอม เป็นกวีนิพนธ์”

โดยปกติแล้วหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสจะระบุที่มาของเอกสารว่าผู้ใดมอบให้และมอบให้ในปีใด แต่สำหรับสมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรนี้ไม่ได้ระบุที่มาของเอกสารหรือนามของผู้มอบให้หอสมุดแห่งชาติ อย่างไรก็ตามเอกสารโบราณหลายฉบับ เช่น พงศาวดารเหนือ ระบุชื่อบาทหลวงปัลเลอกัวซ์ (Pallegoix) ว่าเป็นผู้มอบให้ ดังนั้นผู้เขียนจึงสันนิษฐานไว้ในเบื้องต้นว่าอาจเป็นบาทหลวงปัลเลอกัวซ์ พระสหายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้นำไปจากสยามและมอบให้กับหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีสไว้ เพราะเอกสารฉบับดังกล่าวมีอายุได้ราวรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

3. ลักษณะเอกสาร

วรรณคดีเรื่องคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรเขียนลงสมุดไทยดำ ด้วยเส้นรง จำนวน 9 พับ อักษรไทย ที่ปกหน้าเป็นอักษรแบบไทยย่อ เขียนว่า “สมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตร ในนี้” แต่ละหน้าสมุดไทยเขียน 4 บรรทัด เมื่อหมดหน้าต้น มีคำว่า “กลับ” เพื่อให้พลิกสมุดไปที่หน้าปลายต่อไป

อนึ่งอักษรไทยย่อนี้เป็นที่นิยมมากตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมาและได้รับความนิยมอีกครั้งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น นามพระทวารทางเข้าพระที่นั่งองค์ต่างๆ จารึกด้วยอักษรไทยย่อลงบนแผ่นศิลา อาทิ พระทวารเทเวศร์รักษา

วรรณคดีเรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทและกาพย์ รวม 3 ประเภท แต่ระบุด้วยเลขแทนจำนวนพยางค์ในฉันทประเภทต่างๆ ได้แก่

เลข 11 หมายถึง อินทรวชิรฉันท 11 เช่น

หนึ่งโสดสุระเท	พผู้เดชะจะสวรรค
โสพัศไกววัลย์	ภูมิเทพอนเภา
ปวงเทพอันสถิตย์	ในดุสิตะมหา
ปราสาทกุฎา	ยศทั่วทั้งราชตรี

เลข 14 หมายถึง วสันตฉันทฉันท 14 เช่น

หนึ่งในพระมณเฑียรสถาน	ที่พิศาลทักษิณนาม
เนืองนองคณานิกรทรา	ศุภลักษณ์ลารรณ

นางท้าวทั้งสี่ระสนอง
พร้อมพร้อมมั่งอรรถก้านัล

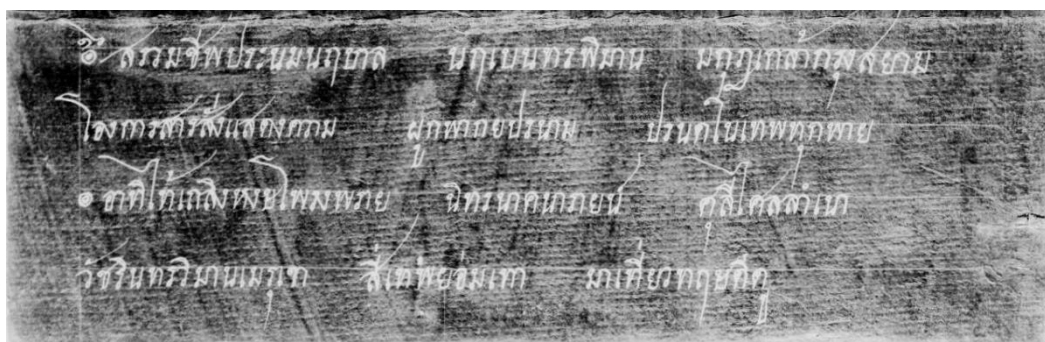
พระโอรสคอยบังคมคัล
ประณตน์มัจฉาใน

เลข 16 หมายถึง กายณ์ฉบับ 16 เซ็น

สรวมชีพระนมณูปาล
โองการสารสั่งแสดงความ
อาทิไ้เถลิงหงษ์โพรงพราย
วัชรินทร์วิมานเมรุเขา

นฤเบนทรพิमान
ผูกพากยปรนาม
นิทรนาคนารายณ์
สี่เทพย้อมเทา

มกุฎเกล้ากรุงสยาม
ปรนตในเทพทุกพาย
ศุลีไ้ไลลำนานา
มาเที่ยวทฤษีดู

ภาพที่ 2. ตัวอย่างหน้าสมุดไทย

4. การกำหนดอายุเอกสาร

การกำหนดว่าคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรเป็นวรรณคดีพิธีกรรมที่เขียนขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชนั้นมีหลักฐานดังนี้

1. ในเนื้อความตอนต้นระบุพระนามที่ผู้ประพันธ์ได้ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือเจ้าฟ้ามงกุฎ ดังปรากฏความว่า “สรวมชีพระนมณูปาล นฤเบนทรพิमान มกุฎเกล้ากรุงสยาม” หมายความว่า เป็นเอกสารในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังบอกต่อไปว่าเป็นพระบรมราชโองการให้แต่งคำฉันท์เรื่องนี้ขึ้น

2. สร้อยนามกรุงเทพมหานครยังปรากฏว่า “กรุงเทพมหานคร นครเรตราชินทร์ บวรรัตนโกสิน มหิทธ อโยทธยา” ซึ่งสร้อยนามของเมืองหลวงนี้จะเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ 4 คือเปลี่ยนจากคำว่า “บวรรัตนโกสินทร์” เป็น “อมรรตโกสินทร์”

3. เนื้อหาของวรรณคดีมีส่วนที่สำคัญคือการเอ่ยอ้างนามช้างเผือกในรัชกาลของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 ช้าง คือ ตอนหนึ่งว่า

“หนึ่งแก้วกิริณีอาภา
เชิญช่วยบำรุงรักษัศรี

พิสุทธสมญา
บาราชราศี

แลพระวิมลกิริณี
และแลพิไลยล้ำยอง”

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) (ทิพากรวงศ์, 2547, น. 78) มีความแสดงถึงช่วงเวลาของการคล้องช้างเผือกซึ่งต่อมาขึ้นระวางเป็นพระวิมลรัตนกิริณีฯ ว่า

ในเดือน 8 นั้นพระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองยโสธรบอกมา ว่าคล้องได้ช้างพังเผือกตรีที่ป่ามดตะนอย แขวงท่าลาด แต่ปากน้ำโขงข้างหนึ่ง สูง 4 ศอก 2 นิ้ว เดินทางช้างลงมาทางกรุงเก่า แล้วล่องแพลงมาถึงกรุงเทพมหานคร ณ วันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 3 ค่ำ พระสุนทรราชวงศากราบทูลว่า คล้องได้ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน 7 แรม 6 ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จึงโปรดฯ ให้มีการสมโภชในพระบรมมหาราชวัง ที่ศาลาหน้าโรงช้าง ช้างนั้นถ้าจะประสมสี่ๆ แดงเป็นพื้นจื่อเหลืองจื่อเขมา ขึ้นระวางเป็นพระวิมลรัตนกิริณีฯ สุธศรีสรรพางคพิเศษ ทูตยศวตวรรณภาส พงศมลาสรังษยศักดิ์ ราชบุญฤทธิสมาหาร โสภการจุฬาหล้า มหาอุดมมงคล พรหมผล พิบุลยประสิทธิ์ ศุภสนิทพาหนนาถ ลักษณะวิลาสเลิศฟ้า แล้วพระราชทานเสื้อผ้าเงินตรา พระสุนทรราชวงศา 3 ชั่ง พระราชทานหมอคาวญคนเลี้ยง 4 ชั่ง รวม 7 ชั่ง ผูกโรงไว้ที่โรงยอดหน้าพระคลังมหาสมบัติ

วันที่คล้องช้างได้ในพระราชพงศาวดารตรงกับวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2396 เป็นปีที่ 3 ในรัชกาลของพระองค์

ในปฏิทิน พุทธศักราช 2397 เจ้าเมืองยโสธรกราบบังคมทูลว่าคล้องช้างพังเผือกได้อีก 1 ช้าง ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า (ทิพากรวงศ์, 2547, น. 95)

ในเดือน 4 ปีชาลนั้น พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองยโสธรคล้องได้ช้างพังเผือกโทที่ป่ามดตะนอยอีกข้าง 1 สูง 4 ศอก 11 นิ้ว ผีกัดหัดเชื่องราบแล้ว เดินช้างมาถึงป้อมเพชรกรุงเก่า ณ วันศุกร์ เดือน 4 ขึ้น 1 ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปรับ ตั้งโรงสมโภชที่ป้อมเพชร 3 วัน แล้วล่องแพลงมาถึงกรุงเทพมหานคร วันพุธ เดือน 4 แรม 5 ค่ำ มีการสมโภชที่ท้องสนามไชยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ มีการมโหรีสพ 3 วัน 3 คืน ถ้าประสมสี่แดงเป็นพื้นจื่อเหลือง ขนนานามพระวิสุทธิรัตนกิริณี โภกษรหัสดีตระกูล สกลบริบูรณ์บริสุทธิเศวต คชพิเศษวรลักษณเฉลิมราชศักดิ์สยามโลกยธาเบเนตร์ ประเมณทรมหาราชธาธิราช บุญวรคฤณฤทธิสมาหารสรรพการศุภโสภณ มงคลคุณประเสริฐเลิศฟ้า แล้วพระราชทานเสื้อผ้าเงินตรา พระสุนทรราชวงศา หมอคาวญได้ 5 ชั่ง ผูกไว้ที่โรงพระเทพกุญชร

น่าสังเกตว่าช้างเผือกทั้ง 2 ช้างนี้เป็นช้างพังที่คล้องได้จากเมืองยโสธรด้วยกันทั้งสิ้น อนึ่ง นามช้างแก้วกิริณีอาภามีความหมายเดียวกับคำว่ารัตนกิริณีและการเอ่ยนามช้างเผือกที่ขึ้นระวางทั้ง 2 ช้างนี้ทำให้สามารถกำหนดอายุเอกสารได้ว่าต้องเขียนขึ้นหลังพุทธศักราช 2396-2397 แล้ว

5. เนื้อหาของเอกสาร

วรรณคดีเรื่องคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรเป็นวรรณคดีพิธีกรรม คือใช้ในการบวงสรวงพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรที่ท่างกันเหนือพระที่นั่งหรือพระแท่นองค์สำคัญในพระบรมมหาราชวัง การบวงสรวงพระมหาเศวตฉัตรเป็นพิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะเชื่อว่ามีเทวดาที่รักษาพระมหาเศวตฉัตรและพระมหาเศวตฉัตรก็เป็นพระบรมราชสัญลักษณ์แทนองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย การบวงสรวงบูชาจึงเป็นการแสดงความเคารพและความจงรักภักดี เนื้อหาของวรรณคดีเล่มนี้อาจแบ่งได้ 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เริ่มด้วยการเชิญเทวดาองค์ต่างๆ เข้ามาสถิตในพระบรมมหาราชวัง เทพเทวดาที่อัญเชิญมาได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร พระอินทร์และเทพองค์อื่นๆ ในจักรวาลและขอพรเทวดาให้ปกป้องอารักขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หม่อมเสนามาตย์

ตอนที่ 2 กล่าวถึงพระที่นั่งพิศาลทักษิณ หรือพระที่นั่งไพศาลทักษิณและหมู่คนงานกรท้าวนางต่างๆ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและขออำนาจแห่งเทพทั้ง 3 ปกปักษ์รักษาทุกพระองค์ให้ทรงพระเกษมสำราญ

ตอนที่ 3 เป็นการเอ่ยอ้างชื่อเมืองในเขตขัณฑสีมามณฑลสยาม ให้ประชาชนในเมืองต่างๆ มีสุข บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ดังเช่นกล่าวว่

“ไพร่เมืองมลายูทุกซ์	เขษมสุขะสุรายไถง
บ่าบัดอุบตีไทย	อย่าพารต้องประชาชน
ยังเผด็จพลาก	ให้ต้องตกฤดูดล
ธัญผลาผล	จงเพียบเพ็ญอย่าพึงวาย”

ในตอนี่ 3 นี้ยังแสดงพระราชอาณาเขตในขอบขัณฑสีมาสยามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

การสังเวทพระมหาเศวตฉัตรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ปรากฏเป็นพระราชพิธีเปลี่ยนพระมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งองค์ต่างๆ ในพระบรมมหาราชวัง สันนิษฐานว่าอาจเป็นในพุทธศักราช 2396 ซึ่งในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เชิญเทวดาประจำกำพูนฉัตรขึ้นประดิษฐานใหม่ ตามประกาศเทวดาฯ ในรัชกาลของพระองค์และโปรดให้เปลี่ยนพระมหาเศวตฉัตรที่ท่างกัน ณ พระที่นั่งต่างๆ รวม 4 องค์ คือ พระนพปฎลมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระนพปฎลมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ พระนพปฎลมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ และพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งอนันตสมาคม (ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีการจร, 2457, น. 148) ทั้งนี้ในการสังเวทพระมหาเศวตฉัตรแต่ละองค์นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงแต่งคำฉันท์สังเวทซึ่งมีการรวมพิมพ์คำฉันท์สังเวทพระมหาเศวตฉัตรไว้ (ชุมนุมฉันท์ดุขุฎีสังเวท, 2457) ดังนี้

1. ฉันท์สังเวทพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ครั้นรัชกาลที่ 4

พระนิพนธ์สมเด็จพระยาเดชาดิศร

2. ฉันท์สังเวทพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ ครั้นรัชกาลที่ 4

พระนิพนธ์สมเด็จพระยาเดชาดิศร

3. ฉันท์สังเวทพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ และพระที่นั่งอนันตสมาคม ครั้นรัชกาลที่ 4

พระนิพนธ์สมเด็จพระยาเดชาดิศร

ภาพที่ 3. พระที่นั่งพุทธานกาญจนสิงหาสน์ภายใต้ต้นพญาลมहाเศวตฉัตร (องค์หน้า)
และพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน (องค์หลัง) ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสูรยพิมาน
(สำนักพระราชวัง, 2555 น. 108)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือความบางตอนในวรรณคดีเรื่องสมุดคำฉันท์กล่อมเสวตฉัตรนี้คล้ายกันกับบางบทใน
ฉันท์ทั้ง 3 เรื่องที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรทรงนิพนธ์ขึ้น สันนิษฐานว่าสมุดคำฉันท์
กล่อมเสวตฉัตรที่ต้นฉบับเก็บอยู่ที่กรุงปารีสนี้อาจเป็นพระนิพนธ์อีกเล่มหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาเดชาดิศร หากพิจารณาเฉพาะลงไปว่าเป็นการสังเวพระมหาเศวตฉัตรของพระที่นั่งองค์ใดนั้น
สันนิษฐานได้ว่าเป็นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เพราะในส่วนที่ 2 ปรากฏการพรรณนาความชมพระที่นั่ง
ไพศาลทักษิณ ว่า “หนึ่งในพระมณฑปสถาน ที่พิศาลทักษิณนาม เนื่องนองคนานิกรทราชม ศุภลักษณ์ลววรรณ”
อนึ่งในหนังสือชุมนุมฉันท์ดุขฎิสังเวย ตอนสังเวพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ (ชุมนุมฉันท์ดุขฎิ
สังเวย, 2457, น. 50) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “เบื้องบนพระมณฑปสถาน
ที่พิศาลทักษิณนาม เนื่องนองคนานิกรทราชม ประเสริฐลักษณะลววรรณ” ดังนั้นจะเห็นได้ว่าคำประพันธ์บางบาท
เหมือนกัน จึงสันนิษฐานว่าคำฉันท์กล่อมเสวตฉัตรนี้เป็นพระนิพนธ์หรืออาจเป็นร่างพระนิพนธ์สำหรับการสังเว
พระมหาเศวตฉัตร ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ อีกฉบับหนึ่ง

พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ในหนังสือราชสกุลวงศ์ (กรมศิลปากร,
2554^{[Ma1][L2][L3]}, น. 23) พระนามเดิมคือหม่อมเจ้ามั่ง พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ข ณ ะ ตั ำ ร ัง
พระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร กับเจ้าจอมมารดามิ่ง ประสูติเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2336
เวลา 5 ทุ่มเศษ ใน พ.ศ. 2356 ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเดชอดิศร เลื่อนเป็นกรมขุนเดชอดิศร

ในรัชกาลที่ 3 เมื่อวันศุกร์ที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2375 ในรัชกาลที่ 4 ทรงเลื่อนกรมเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2394 เป็นกรมสมเด็จพระเทศาภิบาล เทพยนิกรปิยานุรักษ์ บวรศักดิ์พิเศษ บรมเชษฐวราธิวงศ์ พงศานุพงศ์ประดิษฐาสุนทรปรีชาภาพ ศุภกาพยปฏิภาณ สุตไพศาลอรรถธรรมศาสตร์ ธรรมิกนารถบพิตร เจ้ากรมเป็นพระยา

อนึ่งควรสังเกตได้ว่าสร้อยพระนามกรมวรรคหนึ่งคือ “ศุภกาพยปฏิภาณ” แปลว่าต้องทรงเป็นกวีพระองค์สำคัญพระองค์หนึ่งในรัชสมัยด้วย ทรงกำกับกรมพระอาลักษณ์ตั้งแต่ในรัชกาลที่ 2 เรื่อยมาจนตลอดพระชนมายุ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเดชอดิศรวรรวมโคลงโลกนิติมาชำระแก้ไขใหม่ นอกจากนี้ยังทรงนิพนธ์โคลงนิราศเสด็จไปทัพบึงเมืองเวียงจันทน์และคำฉันท์หลายเรื่อง

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จะเสด็จสวรรคต ทรงพระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ในสยามจะห่มแหวกเป็นพระสงฆ์แบบรามัญไปตามที่พระวชิรญาณภิกขุทรงเริ่มต้นไว้ที่ธรรมยุติกนิกาย (ราชบัณฑิตยสภา, 2472, น. 8) จึงพระราชทานพระราชดำรัสให้กรมขุนเดชอดิศร หรือที่ทรงเรียกว่า “พ่อมิ่ง” เชิญพระราชกระแสไปถวายกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ดังนี้

พ่อมิ่งชา พ่อจงเป็นเชษฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วารน้ำจิตต์และอธิบายของข้าผู้พี่ อันชั้นระทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมา 2 พระองค์แล้ว กับพี่ด้วยอีกคนหนึ่ง เป็น 3 ตั้งแต่แผ่นดินล้านเกล้าล้านกระหม่อมสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ท่านได้ปราบดาภิเษกปีขาลนั้นมาได้ 5 ปี ถึงปีมะแม พี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ 22 ปี ได้บวชในแผ่นดินนั้นต่ออายุได้ 23 จึงสิ้นแผ่นดินไป มาเป็นแผ่นดินของล้านเกล้าล้านกระหม่อมอีก 16 ปี จึงมาเป็นแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เป็นสงฆ์รัตนในกรุงศรีอยุธยาก็เห็นนุ่งสะบงทรงจีวรเป็นลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พะมารามัญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโสมการอยู่นั้นและ เห็นครองผ้าผัดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญ เดียวนี้ พระไทยก็ห่มผ้าเป็นมอญ โดยอึดอัดโน้มนัยปัญหาของพี่ เห็นว่าถ้าล้านเกล้าล้านกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นจะให้ประชุมพระราชาคณะได้วาทกล่าวกันให้เห็นว่าควรไม่ควรนานอยู่แล้ว นี่พี่กลัวจะเป็นบาปเป็นบุญเป็นคุณเป็นโทษ พระสงฆ์จะแตกร้างกันไป จึงมิได้วาทกล่าว แต่ใจนั้นรักแต่อย่างบูรณอย่างเดิวนั้นและสืบไปเบื้องหน้า พระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเป็นมอญนั้นศูนย์ไป พี่เห็นว่าควรกับศรีอยุธยา ก็ถ้าแม้นกลับมากขึ้นอีกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งชื่อของพี่ผู้ได้เป็นเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเป็นเมืองมอญเมืองพะมาไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่แลเป็นความวิตกของพี่มากนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ ช่วยเอาขึ้นแจ้งกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเป็นบรมญาติอันใหญ่ ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาพัสตร์ ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเป็นอันมาก แล้วก็พระภิกษุศรีอยุธยา พี่มีจีวรอยู่ผืนหนึ่ง ให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอจะรับเอาไว้ครองได้ ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมีรับไว้ครองแล้ว ก็ให้เอาคืนมาเสีย

จดหมายกระแสพระราชโองการฉบับนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรณพ เขียนออกมา ณ วันอังคาร เดือน 3 แรม 2 ค่ำ ปีมะจอ โทศก เพลาตี 2 ทุ่มเศษ

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนค่านาพระนามเดิมจากกรมสมเด็จพระเป็นสมเด็จพระยา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อวันจันทร์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 10 ปีมะแม ตรงกับวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2402 พระชันษา 67 ปี พระราชทานเพลิง ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง วันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2403 ทรงเป็นต้นราชสกุล เดชาดิวงศ์ ณ อยุธยา

6. ขอบขัณฑสีมาพระราชอาณาจักรสยามในรัชกาลที่ 4

ขอบขัณฑสีมา หรือขอบขัณฑสีมา หมายถึงพื้นที่ที่กำหนดขอบเขตเป็นมณฑลของอำนาจศูนย์กลาง ในความคิดแบบตะวันตกเรื่องเส้นกันเขตแดนที่เข้ามาในสยามช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือเส้นสมมติที่กำหนดขึ้นเป็นพรมแดนของอาณาจักรและมีหน้าที่แบ่งพื้นที่ของเมืองหรือประเทศที่ชัดเจนขึ้น มีระบบการปกครอง กฎหมายอยู่ภายในพื้นที่ แต่ในความคิดของสยามในช่วงเวลาดังกล่าว การกำหนดพื้นที่ และอำนาจการครอบครองนั้นไม่ได้อยู่ที่เส้นสมมติที่กำหนดขึ้น แต่เป็นทั้งเรื่องความจงรักภักดี การถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง หรือความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจและการแต่งงาน เมืองต่างๆ ในพระราชอาณาเขตสยามนั้นจึงต้อง ได้รับการเอ่ยถึงในหลายวาระ เพราะต้องอ้างถึงพื้นที่อันสัมพันธ์กันมาแต่เก่าก่อน เพื่อแสดงว่าพื้นที่ปริมณฑล โดยรอบนั้นยอมรับอำนาจของศูนย์กลางคือกรุงเทพมหานคร

เมื่อตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่ต้องมีการประกาศเทวดาอันเป็นการเริ่มต้นพิธี (ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีการจร, 2457, น. 30) ในประกาศเทวดานี้จะเอ่ยชื่อเมืองในพระราชอาณาเขตให้รับรู้ เหตุการณ์การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่และให้เทวดาช่วยปกป้องรักษาไพร่ฟ้า ประชาชนตามเมืองต่างๆ ให้มีความสุขสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ไม่มีข้าศึกศัตรูเข้ามาบีบคั้น

นอกจากการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว การพระราชพิธีสมโภชบางพิธีก็มีการเอ่ยประกาศเทวดาด้วย เช่น การสมโภชพระราชลัญจกร การสมโภชพระมหาเศวตฉัตร เป็นต้น ในประกาศเทวดาการพระราชพิธี บรมราชาภิเษก (ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีการจร, 2457, น. 34) ในรัชกาลที่ 4 ที่ระบุนาม เมืองในพระราชอาณาเขตสยามในบริเวณภาคกลางและภาคเหนือตอนล่างเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ในกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยา ท้าวทุกคามนิคมชนบทสีมา ประเทศราชธานี บุรีรอบขอบขันธุ์ปัจฉินคราบันดาเป็นเมืองขึ้นเมืองออกแก่พระมหากษัตริย์ คือ เมืองศรีอยุธยา มหานครบูรณ วิเศษไชยชาญ ไชยนาทนครสวรรค์สุพรรณบุรี นครไชยศรีสิงห์ สวรรค์อินทร์พรหม มโนรมลพบุรี อุไทยธานีพิชิตพิศณุโลก โอฆบุรีศรี ภิรมพรหมภิราม ชุมสรสำแดงชุมแสงสงคราม ไชยนามนครชุมภูมคำ นครผ่าหมากนครนายก นครไทยไทยบุรี ศรีพนมมาศชาตรการด่านซ้ายเทพบุรี

นอกจากในประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว อาจพบรายชื่อเมืองต่างๆ ในประกาศพระราชพิธี ต่างๆ ที่ยังต้องอ้างถึงเมืองในพระราชอาณาเขตให้แสดงความจงรักภักดีและเป็นการประกาศว่าเมืองต่างๆ ที่เอ่ยนามนั้นเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้อำนาจของกรุงเทพมหานคร เช่น ประกาศพระราชพิธีตรุษสงกรานต์

ที่จริงแล้วรายชื่อเมืองในพระราชอาณาเขตสยามในอดีตนั้นเคยปรากฏมาแล้วในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่จารึกในสมัยรัชกาลที่ 3 ศานติ ภักดีคำ (2562, น. 16-20) ได้จำแนกและอธิบายที่มาของเมืองต่างๆ ไว้อย่างละเอียด ทำให้เห็นว่าความรู้เรื่องการแบ่งส่วนการปกครองหัวเมืองสมัยรัชกาลที่ 3 ว่าการแบ่งเมืองนั้น จะกำหนดผู้ดูแลรับผิดชอบ ซึ่งโดยหลักการแล้วเป็นหน้าที่ของสมุหกลาโหม สมุหนายกและกรมท่าหรือโกษาธิบดี ดังนี้

หัวเมืองฝ่ายเหนือ ขึ้นกับกรมมหาดไทยซึ่งสมุหนายกรับผิดชอบ ในหัวเมืองเหนือจะประกอบด้วย เมืองในภาคกลาง เมืองในล้านนา เมืองในอีสานและเมืองในภาคตะวันออก

หัวเมืองฝ่ายใต้ ขึ้นตรงต่อกรมพระกลาโหม มีสมุหกลาโหมรับผิดชอบ ประกอบด้วยเมืองทางตะวันตกและเมืองทางใต้

หัวเมืองท่า ขึ้นต่อโกษาธิบดี ในสมัยรัชกาลที่ 3 คือเมืองนนทบุรีและเมืองพนัสนิคม

เมืองต่างๆ นั้นจะจำแนกย่อยลงไปเป็นหัวเมืองเอก โท ตีร์และมีเมืองขึ้นต่อเมืองนั้นๆ เป็นลำดับไปด้วย เช่น เมืองกรุงเก่ามีเมืองขึ้นคือเมืองปรั่นตประเทศ เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี หรือเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองเอก มีเมืองขึ้นคือเมืองศรีภิรม เมืองพรหมพิราม เมืองเทพบุรี เมืองชาตการ เมืองนครไทย เมืองด่านซ้าย เมืองชุมพร สำแดง เมืองชุมแสงสงคราม เมืองศรีพนมมาศ เมืองนครนาค เป็นต้น

ในคำฉันท์กล่อมพระเสวตรฉัตรมีชื่อเมืองในพระราชอาณาเขตที่จัดแบ่งตามลำดับการปกครองเป็นเมืองเอก โท ตีร์ จัตวา โดยมีกรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลาง แต่รายชื่อเมืองมีการปรับเปลี่ยนจากในสมัยรัชกาลที่ 3 เพิ่มขึ้น เช่น หัวเมืองท่า พบชื่อเมืองในฝั่งตะวันออกริมทะเลเพิ่ม ในบทความนี้ได้จัดรายชื่อเมืองลงตารางได้ดังนี้ ตารางที่ 2

จำแนกรายชื่อเมืองจากคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตร

หัวเมืองฝ่ายเหนือ	หัวเมืองฝ่ายใต้	หัวเมืองท่า
วิเศษไชยชาญ สุโขทัย นครสวรรค์ ชัยนาท มโนรมย์	กุยบุรี ปราณบุรี	ตราด นนทบุรี ชลบุรี
อินทร์บุรี พรหมบุรี เมืองสิงห์บุรี สรรค์บุรี	กาญจนบุรี ชุมพร	แก่ง ชลบุรี จันทบุรี
กำแพงเพชร สุพรรณบุรี เพชรบูรณ์ พิจิตร พิษณุโลก	นครศรีธรรมราช ไซยา	บางละมุง สมุทรปราการ
โอชะบุรี สวรรคโลก พนมมาศ ไชยนาม บางช้าง	กลันตัน กระแต	
บางยม ศรีภิรมย์ พรหมพิราม ปราชินบุรี ปะจันตะคาม	ปะเทียณ ระแงะ พังงา	
นครราชสีมา วิเชียรบุรี อยุธยา อรัญประเทศ เลย์	ไทรบุรี ตรัง สงขลา	
หล่มสัก ปักธงไชย กำแพงไสย ศรีสะเกษ อุทุมเดช	หลังสวน ถลาง พัทลุง	
มโนไพร ภูมคำ นครไทย นครชุม ชัยบาดาล ประทุม		
สมุหะ ปรั่นตะปะ กำพราน นามหุง หนองหาน		
ภิรมารัง สำโรงทอง กำแพงไสย โพธิ์สัตว์ จตุรัส		
พระตะบอง คูเวียง เขียวของและเขตเมืองลาว		

อนึ่ง อาจสังเกตได้ว่าเมืองบางเมืองที่อาจดูเหมือนสาบสูญไปจากประวัติศาสตร์ไทย หรือเป็นประเด็นในการถกเถียงทางประวัติศาสตร์ เช่นเมืองโอชะบุรี อาจหมายถึงเมืองพิจิตรเก่า สอดคล้องกับที่ในสมุดคำฉันท์นี้ยังแยกเป็น 2 เมืองชัดเจนคือเมืองพิจิตรและเมืองโอชะบุรี หรือเมืองบางช้างหรือเมืองบางซ่งคือเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองศรีสัชนาลัย ดังปรากฏในจารึกหลักที่ 2 วัดศรีชุม (กรมศิลปากร, 2535, น. 58-59) ว่า “...พลพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด พาพ่อขุนผาเมืองผดจากกันและกัน พ่อขุนบางกลางหาวได้เมืองศรีสัชนาลัย พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด เอาพลมา... บางซ่งแล้งบางซ่งแก่พ่อขุนผาเมือง แล้วพ่อขุนผาเมืองเอามือเมืองราดเมืองสากอได้...” ยังคงมีความสำคัญอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4

อันที่จริงแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาแล้ว ทรงคำนึงเรื่องสำนึกของความเป็นชาติที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ทรงเล็งเห็นว่าอำนาจของ

ชาติตะวันตกอาจมีผลกระทบต่อนพื้นที่และเอกราชของสยาม ดังที่ปรากฏในประกาศเทวดา (ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีจร, 2457, น. 60) ความตอนหนึ่งว่า

ชาติได้นำใจพาลคิดการหาเหตุจะทำร้ายบ้านเมืองเขตแดนสยามประเทศนี้ ขอพระบารมี พระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงช่วยปกครองป้องกันซึ่งอันตราย ทั้งทวยเทพเจ้าทั้งหลายซึ่งเคยบริรักษ์ พระมหานคร จงช่วยกำจัดหมู่มุตัสกรให้อันตรธาน ถ้าคนนอกประเทศที่ทำปากหวาน แต่ใจ คิดการจะเหยียบย่ำข่มขี่พาลโสคลุ่มคุ่มโทษ ทำให้ร่อยหรอประการใดๆ ก็ดี ขอให้ความประสงค์ ของพวกคนที่เป็นศัตรูในใจที่นั่น กลับไปเป็นโทษแก่พวกนั้นเองอย่าให้สมประสงค์

ในประกาศฉบับอื่นๆ ในการพระราชพิธีก็ทรงระบุชื่อเมืองในพระราชอาณาเขตไว้ซึ่งครอบคลุมหัวเมืองเหนือ (เว้นเชียงใหม่ล้านนา) หัวเมืองลาว (คืออีสานและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง) หัวเมืองเขมร หัวเมืองตะวันตก และหัวเมืองใต้ ทั้งที่เป็นหัวเมืองเอก โท ตรีและหัวเมืองประเทศราชซึ่งต่างก็มีความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้าง การปกครองและเชิงอุปถัมภ์

7. สรุป

เอกสารทั้งวรรณคดีและประวัติศาสตร์เป็นบันทึกของมนุษยชาติ การบันทึกที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนความคิด เบื้องหลังในความตั้งใจที่จะบันทึกเรื่องราว เหตุการณ์อันมีประโยชน์ของตนในช่วงเวลานั้นๆ ให้กับผู้อื่นได้รับรู้ แม้ สารที่แฝงอยู่ในเอกสารอาจต้องสังเคราะห์ออกมาก็ตาม วรรณคดีเชิงพิธีกรรมมิได้เป็นเพียงบทนิพนธ์ที่แต่งขึ้นเพื่อ ความบันเทิงหรือขับลำนำตลอดงานเพื่อสุนทรีย์เท่านั้น แต่ยังแฝงรายละเอียดต่างๆ ที่มีคุณค่าไว้อีกมาก

สิ่งสำคัญคือวรรณคดีเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ วรรณคดีเล่มนี้มีคุณค่าดังต่อไปนี้

ประการแรก สมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรเป็นวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ผู้ทรงเป็นกวีพระองค์สำคัญที่นอกเหนือไปจากโคลงโลกนิติที่คุ้นเคยแล้ว ยังมีงานพระนิพนธ์ อีกหลายเรื่อง

ประการที่สอง เนื้อหาของสมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรแสดงถึงความตั้งพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการประกาศให้สังคีตลีลิตที่ผู้คนทั่วไปเคารพนับถือได้มาเป็นสักขีพยานในการประกอบ พระราชพิธีสำคัญของอาณาจักร คือการบูชาเทวดารักษากำแพงฉัตรและการเปลี่ยนพระมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่ง องค์ต่างๆ ทรงแสดงให้เห็นว่ากรุงเทพมหานครเป็นเมืองฟ้าอมร มีแต่สิ่งของที่สวยงาม น่ายุอาศัยทั่วทั้ง พระราชอาณาเขตมีความอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ไฟฟ้าห่าน้ำใส ดังนั้นผู้อ่านจะเห็นสัญญาณ ที่แฝงอยู่ถึงการแสดงความกตัญญูต่อเทวีและความตั้งพระราชหฤทัยให้ไฟฟ้าเข้าแผ่นดินนั้นมีความสุขความเจริญ

ส่วนวรรณศิลป์ที่พบในวรรณคดีนั้นมีการเลือกใช้ถ้อยคำทั้งงดงามและโวหารต่างๆ เช่นเมื่อเอ่ยถึงเทวดา ที่อัญเชิญลงมานั้นจะใช้คำโวพจน์ เช่น “อาทิไท่ถวิลหงษ์โพรงพราย นิทรนาคนารายณ์ สุลีไศลลำเนา วชรินทรวิมานเมรุเขา สี่เทพย้อมเทา มาเที่ยวทฤชติดู” ในที่นี้ “ไท่ถวิลหงษ์” หมายถึงพระพรหม ผู้ทรงหงส์ เป็นเทพพาหนะ “นิทรนาคนารายณ์” หมายถึงพระนารายณ์ที่บรรทมบนหลังอนันตนาคราชที่เกษียรสมุทร “สุลีไศลลำเนา”

หมายถึงพระอิศวรหรือพระศิวะผู้เป็นใหญ่ในเขาไกรลาส และ “วัชรินทร์วิมานเมรุเขา” หมายถึงพระอินทร์ที่สถิต ณ ยอดเขาพระสุเมรุ นอกจากนี้ผู้อ่านจะได้เห็นการใช้คำศัพท์ต่างๆ ร่วมสมัยอีกมาก

ประการสุดท้าย การที่ต้นฉบับของวรรณคดีนี้ยังเก็บรักษาอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส ย่อมอธิบายได้หลายประเด็นคือเอกสารโบราณในสมัยก่อนนั้นเป็นเสมือนของขวัญอย่างหนึ่งที่จะพระราชทานให้เป็นเครื่องแสดงน้ำใจต่อสหาย จึงเป็นสมบัติที่คู่ควรในการเก็บรักษา นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่ายังมีโอกาสที่จะพบเอกสารต่างๆ ในหอสมุดต่างประเทศอีกมาก เพราะยังมีการจัดเก็บในสภาพดีและส่งเสริมให้มีการค้นคว้าทางวิชาการอยู่เสมอ

8. ภาคผนวกบทปริวรรต

การปริวรรตสมุดไทยเรื่องสมุดคำฉันท์กล่อมเสวตรฉัตรนี้ได้ปริวรรตตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ

16

๑ สรวมชีพระนมณฤบาล	นฤเบนทรพิมาน	มกุฎเกล้ากรุงสยาม
โองการสารสั่งแสดงความ	ผูกพากยปรนาม	ปรนดในเทพทุกพาย
อาทิให้เกลิงหงษ์โพรงพราย	นิทรนาคนารายณ์	ศุภีไศลลำเนา
วัชรินทร์วิมานเมรุเขา	สี่เทพย้อมเทา	มาเทียวกฤษดีดู
อีกเทพบริรักษากำภู	ฉัตรอำไพรุ	อันก้องเคื้อควนสถาน
ทั้งให้เทพทั่วจักรพาพ	คาบนี้ควรมาน	นมศรีอันเร็วมา
รับเครื่องสักการะมหา	แห่งราชราชา	ธิเบศพิษภูธร
เทียนทำบุญจรงค์จำกร	โกสุมภ์เกษร	ยะยงกระยาบายศรี
เชอญเทพประชุมด้วยดี	บริโศคพลี	แลสิ่งบำบวงแหล่หลาย
จงชมระย้าแก้วแพรวพราย	นานามะณีฉาย	ในอำมรินทร์วิจิไฉย
จงชื่นชมโมกโคโคโดย	ศุขมากมีใน	นิเวศพระราชฤาดี
เสร็จสรวมศุภพรพิธิ	เชอญช่วยอวยศรี	สวัสดิสบสิ่งถวาย
แล้วจักกักรอันตราย	พิบัติจำงาย	เกษมสมบัติบุญบาน
นฤทุกชาดुरบันดาน	พระโรคพาน	บพาทในองค์พงษ์พันธุ์
เสนานายกพลขันธ์	หม่อมมาตยอนันต์	นิกรแสนศุขา
หนึ่งแก้วกิริณีอาภา	พิสุทธสมญา	แลพระวิมลกิริณี
เชิญช่วยบำรุงรักษาศรี	บาราชราดี	และแลพิไลยล่ายอง
ควนคำคู่เมืองเรืองรอง	ชนยืนอยู่ครอง	พระยศร้อยปีหลาย
หนึ่งเชอญช่วยดูหมู่หมาย	หมื่นขุนมูลนาย	แลพงษ์พระญาติยาไทย
ใครแพ่งภักดีฉันใด	เชิญเทพระไ	รวิงพิทักษ์รักษา
ดลพระฤไทยราชา	เพ่อมพูนยศถา	นุศักดิ์แสนศฤงฆาร
ใครสัจซื่อตอนฤบาล	ดลไท้ให้มาน	มนโศบาเนจณง
ใครเกียจกลพิรุทธจ้านง	เลียงลับมิตรง	ประทุษโทษทรชน
ทุกทวยเทพแจ้งใจยล	เหตุแห่งวิกล	จงแกล้งให้กลับเป็นดี
สนองบาทพาษาให้รับดี	โดยกัตเวที	ธรรมเนียมในแผ่นดินสยาม

14

๑ หนึ่งในพระมณฑลสถาน

เนื่องนองคณานิกรทราชม
นางท้าวทั้งสี่ระสนอง
พรังพร้อมบงอรอัคน้ำล
งานสรพระภูษิตประจำ
งานเครื่องสุคนธโรไกร
โดยหมู่มาเฝ้ายุคลบาท
นางพื่อนจำเรียงตรุณพา
เทพีพระวรวงษ์ท้าว
ศุขเสมอแลมานกมลอิง
วรวงษ์แลราชวรูปุตร
เป็นที่จ้านงศุขสำราญ
เชอญเทพทั้งสี่เสด็จมา
สิ่งโศรกแลสิ่งอุปทวัน
อ้าอ้อมมาอมรทิพ
จงมาถนอมพนิทไทย
อ้าอ้อมควิลยลักษณโฉม
สบไสมยเสมอแลก็มีมายัง
อ้าอ้อมธิดาอสุรภาพ
เรวเร่งบรรเทินคุณจร
ขอพรพรุณศนิแลลม
ให้องค์พระภูธรจุทา

ที่พิศาลทักษิณนาม
ศุภลักษณ์ลววรรณ
พระโอรุคอยบังคมคัล
ประณตน์อ้อมจ้านงใน
บันจงจีบกุญแจไข
แลงานแต่งพระศรีสลา
บำเรอราชภิรมยา
ล็กั้หัดประหล่จจริง
รพีนางแลน้องหญิง
ชมกฤษดกิจการ
ประอรอุตมเปรียบปราณ
ฤทัยขึ้นทุกคืนวัน
บริรักษบำรุงกรร
ตรายโรคจันไรไกล
ยภิริยจอมไตร
ธิเบศทั่วทั้งวงวัง
ทุติเยศททรงสังข
สำนักนั้รารถอำนายพร
ภิริยอินทรบังอร
จงมารักษรักษา
สุริยจันทรดารา
ธ เลี้ยงโลกย์อยู่โกฏกัลป์

11

๑ หนึ่งในโสทรสุระเท

โสพัศไกววัลย์
ปวงเทพอันสถิตย
ปราสาทกุฎาคา
สรวมเทพผู้พำนักนั้
อาราทรณมี
กรุงเทพมหา
บวรรัตนโกสิน
จุจวยศิริสวัสดิ
กฏก้องทั้งโลกา
เมื่องออกเอกโทตรี
วิเศศไชยชาญ
ไชนาหะมโนรม

พผู้เตชะณะสวรรค
ภูมิเทพอนเภา
ในดุสิตะมหา
ยศทั่วทั้งราชตรี
สุรารักษอารี
มนัศทำนุกผดุงดิน
นคเรศราชินทร์
มหินทอโยทยา
สมบัติสมบุรณปรา
เกียรติ์ทั่วทิศานันต์
จิตวามีเปนบริพา
ศุโขไทยนครสวรรค์
อีกอินทร์พรหมเมืองสิงห์สวรรค์

กำแพงเพชรสุพรรณ
พิจิตรพิศณุโลกย
สวรรคโลกยสว่างศรี
บางช้างแลบางยม
ปราจีนปะจันตะคาม
วิเชียรธานี
อรัญเวศรวพัฒนา
กำแพงโลมศรีสระเกษ
ภูมค่านครไท
ประทุมสมุหะ
นามทุ่งอีกหนองหาน
กำแพงโลมโพธิสัต
คูเวียงแลเชียงของ
ปักทักนิณสถาน
ชุมพรนครศรี
กระลันตันแลกระแตะ
ไทรตรังแลสังขลา
เมืองบุรพตำบ
จันทร์บุรบางลุ่ม
ศรีรวมบุรีรอบ
ทเวะเดชบันดาล
ไพรเมืองมลายทุกซ์
บำบัดอุบตีไทย

กลับ

ยังเผด็จพลาก
ธัญผลาผล
ขอพรพระพิฆเนศวร
มาสู่สมภารพาย
ศรีสิทธิชเยศ
สฤษดิเดชบรม
ชยเกียรติผริต
ทฤฆายุศม์มงคล

เพชรบุรีธานี
อีกโอะมะบุรี
พนมมาศไชยนาม
ศรีภิรมย์พรหมพิราม
นครราชสีมา
เบารานศรีโยททยา
เลยหล่มสักปักธงไชย
อุดมเดชมนไพร
นครชุมไชยบาดาน
ปรี้นตะปะแลกำพราน
ภิรามรังสำโรงทอง
จะตุรัสปะตะบอง
เขตรมลาวธานี
กุยปราณกาญจนบุรี
ธรรมราชะไชยา
ปะเหรียนระแงะพงันพงา
ล้งสวนกลางพัทลุง
ตราชนนท์ชลแกลงขลุ
เมืองสมุทปราการ
ชั้นชขอบกรุงเทพสถาน
ผดุงผลเผด็จไทย
เขษมสุขะสุรยไถ
อย่าพารต้องประชาชน

ให้ต้องตกฤดูดล
จงเพียบเพ็ญอย่าพึงวาย
นำสารเสวตรพวงพลาย
ในกรุงเทพบุรีรมย์
วรเดชะโรดม
มนารถเจ้าจอมสกล
ชยสิทธิศุภผล
สหสพรรษสถาพรฯ

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2535). *ประชุมจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย*. อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- กรมศิลปากร. (2554). *ราชสกุลวงศ์*. อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ชุมนุมฉันทน์ดุษฎีสังเวย. (2457). พิมพ์ไทย สะพานยศเส. (พิมพ์แจกในงานศพพระยาศรีธรรมมาศุกราช (เจริญ จารุจินดา)).
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2547). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4*. กรมศิลปากร.
- ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีการจร. (2457). พิมพ์ไทย สะพานยศเส.
- ราชบัณฑิตยสภา. (2472). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 51 จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต*.
โสภณพิพรรฒธนากร. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระศพพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ครบสัปดาห์
ณ วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2472).
- ศานติ ภัคดีคำ. (2562). *พระมหาเจษฎาราชอาณาจักรในจารึกทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง วัดพระเชตุพน*. สหธรรมิก.
- สำนักพระราชวัง. (2555). *หมู่พระมหามณเฑียร*. พงษ์วรินทร์การพิมพ์.
- Cabaton, A. (1912). *Catalogue sommaire des manuscrits indiens, indochinois, malayo-polynésien*s. Ernest Leroux.
- Croizier, Le Mis de. (1887). *Notice des manuscrits siamois de la Bibliothèque Nationale*. Ernest Leroux.